

Bayadystan. Eýrandaky türki kowumlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Bayadystan. Eýrandaky türki kowumlar BAYADİSTAN İRAN'DAKİ TÜRK KAVİMLERİ

Bayadistan ilk bakışta, Batı İran'da Hemedan ve Save arasındaki dağlık bölgede bulunan, Türkçenin konuşulduğu oldukça sınırlı bir bölge gibi görünebilir. Ama sözlü geleneklere göre bu bölgenin yerel nüfusu, İran'daki en önemli Türk kavimlerinin ilginç bir karışımını ortaya koymaktadır. Bu bölgedeki yerleşik halkın çoğunluğu, yerleşim yerleri düzgün bir biçimde ayrılan ünlü Afşar, Bayat veya Halaç kavimlerine mensuptur. Ayrıca Şahseven ittifakının göçmen alt kavimleri ve isimleri sonradan verilecek olan kimi daha az bilinen Türk kavimleri, geleneksel olarak Bayadistan bölgesinin yazlık meralarına düzenli bir biçimde gitmektedir.

■ Günümüzde Bayadistan: Coğrafya, Nüfus

Resmî İran terminolojisine göre günümüzde, merkez vilayetteki Save'nin ilçesinde bulunan dört bölgeden biri Kuh-pâye Bayât ismini taşımaktadır.

Diğer yandan yerel nüfusun şivesel kullanımında eski Türk kavminin ismi Manflaqe-ye Bayât veya Bayadistan, açık şekliyle 'Bayat diyarı' olarak adlandırılan daha geniş bir bölgeye karşılık gelir. Nevberan'ın alt bölgesi etrafında yer alan Kuh-pâye Bayât'ın idarî birimi Bayadistan'ın en geniş bölümünü oluşturur. Öte yandan yörenin Türkçe konuşan halkı için; Bayadistan, doğuda Hemedan vilayetinin bir kısmını ve kuzeyde Kazvin vilayetinin Kharâqan dağlık alanını içine alacak biçimde daha geniş bir coğrafyaya uzanır.

Bölgenin merkezi Save'den Karafs'a, batıya doğru uzanan Mazdağan nehri (boylamı 35°/enlemi 49°-51° arasında) boyunca

yayılan, yüksekliği 1500 ile 2000 metreye varan uzun dağlık bir vadiyi içerir. Kuzeybatının en ucundaki K h-e Kharaqan'a doğru yayılan 3000 metre yüksekliğindeki sıradağlar bölgenin kuzey sınırını oluşturur. Güney tarafında ise bölge, içerisinde K h-e Paşalu, Kızıl Dağ ve K h-e D rsu bulunan daha alçak sıradağlar vasıtasıyla Mazdağan ırmağı veya Rıza ayı'na paralel akan Kara Su'dan ayrılır.

Bayadistan'ın ve ona komşu bölgelerin nüfusu büyük oranda yerleşik Türk çiftçileri ve büyükbaş hayvan üreticilerinden oluşur. Nüfusun tümü 'ş  ' mezhebindendir. Köylüler kendi tüketimleri için ekin,  z m, ceviz ve aynı zamanda bazı meyve ve sebzeleri yetiştirir. Çiftlik hayvanlarının üretimi oldukça yaygındır. Dağ otlaklarında veya yaylalarda, yetiştiriciler koyun ve keçileri tercih ederken, vadilerdeki yerleşik köylüler boynuzlu sığırları barındırırlar. Endüstri oldukça sınırlıdır. Geçmişin en önemli gelir kaynakları olarak tahmin edilen halı dokumacılığı ve doğal boya üreticiliği günümüzde hemen hemen bütünüyle terk edilmiştir.

 ran'ın diğer birçok bölgesindeki gibi şehirleşme hızla gelişmektedir. Son elli yıl boyunca pek çok insan köylerini ve geleneksel yaşam tarzlarını terk etmekte ve Kum, Kazvin veya Save gibi şehir merkezlerine yerleşmektedir. Aynı zamanda birçok köylü başkent Tahran'a g  etmektedir.

Günümüzde isimleri h l  haritalarda yer bulan bazı köyler gerçekte terk edilmiştir. Bazı köylerde ise sadece birkaç aile veya bazı yaşlı kimseler kalmıştır. Birçok yaşlı insan, şehirlerdeki uzun çalışma hayatından sonra yaşamlarını sürdürmek üzere, emekli aylıkları veya tasarrufları ile köylere çekilmektedir. Bunun yanında yaz tatillerinde ebeveynleri ile birlikte üç dört ay geçirmek için her yıl hoş bir dağ iklimine sahip köylere giden bir nüfus da mevcuttur. Fakat bu iki grubun da köy faaliyetlerine tam anlamıyla katıldıklarından bahsetmek zordur.

 nsan kaynaklarındaki bu düşüş köy topluluğu için ciddi sorunlara neden olmaktadır. Birçok yerde karmaşık sulama sistemi senelerdir ihmal edilmiş ve günümüzde çökme noktasına gelmiştir. 1960'lardaki toprak reformundan sonra çiftçiler,

göçebe veya yarı göçebe komşu kavimlerin yazlık mera olarak kullandığı aşağı dağlık bölgeleri, ekip biçmeye başlamışlardı. Bu durum geleneksel olarak, sabit senelik bir meblağ karşılığı otlak yerlerinin haklarını satın almaya yetkisi bulunan koyun üreticileri ile çatışmalara sebep olmuştur. Bu günlerde çoğu köy, ancak ekinlerin Temmuz ayında aşağı dağ yamaçlarındaki ekilip biçilen alanlara götürülmesinden sonra çobanları kabul ediyor. Yaygın ve yoğun ziraatçılık ile iyi otlak yerleri bulma mücadelesi ve ayrıca sürülerin yaz otlakları yani yaylalar ile kışlaklar arasında geleneksel olarak taşınması yönteminin terk edilmesi, bugün dağ meralarında belirsiz bir eko sisteme yol açmaktadır.

Elbette bu değişim süreçleri çevre ile sınırlı değildir. Bayadistan'ın oldukça geniş bir kısmı İslâm Ortaçağı boyunca aşağıda belirtileceği gibi kısmen stratejik ve politik bir öneme sahipken, Batı İran dağlarındaki uzak bir tarım bölgesi olması nedeniyle, asırlar önce büyük olasılıkla kısmî bir tecride maruz kalmıştı. Burada genel olarak yollar veya diğer ulaşım ve haberleşme sistemleri mevcut değildi. Hatta Schindler 19. yüzyılın sonuna doğru Batı İran'a seyahat ettiği zaman, Hemedan'dan Save'ye doğru uzanan ve Mazdağan'dan geçen eski, geniş anayol bile hemen hemen belirsiz, tozla kaplı ve yolcular için barınma olanakları bulunmayan bir yoldu. Schindler'in tasvirleri 18 ve 19. asırlar boyunca bölgeye uğramış gezginlerin anlatılarıyla tam anlamıyla örtüşmektedir. Bu gezginler aynı zamanda bu yöredeki birçok köyün yok edildiğinden veya terk edildiğinden bahsetmektedir. Kısacası birçok bakımdan bütün bir bölge onların zihninde harap bir izlenim bırakmıştı denilebilir.

Save'den çıkan ve Nevberan ile Dökhân üzerinden Hemedan'a ulaşan çok eski yol altmış yıl önce asfaltlandı. Rotası aşağı yukarı Mazdağan nehrini takip eden ve Bayadistan'ın merkez köylerini Nevberan ile birleştiren ana yol ise sadece beş veya altı sene önce inşa edildi. Elektrik, Saman gibi daha geniş köylere 1973 senesinde ulaşmasına rağmen çoğu küçük köyler 1979 yılındaki İslâmî devrimin sonrasına kadar bile bu donanıma sahip değildi.

Şurası açık ki sözgelimi şehirleşmeyle başlayan ve devam etmekte olan değişim süreçleri; çevre değişiklikleri ve genel olarak hayatın çağdaşlaşması, kitle iletişim araçlarının artan etkisi ve diğer faktörler de köylerin kültürel yapılarını oldukça değiştirmektedir. Asırlardır bölgede gelişmekte olan daha ikinci derecedeki Türk şiveleri fevkalâde güçlü bir tesiri olan İran resmî diline, belki yirmi veya otuz sene daha karşı koyabilecek ama sonunda dille birlikte bölgenin Türk karakteri, yerel gelenekleri ve folkloru da yok olacaktır.

Tüm bunlara rağmen Türkçe günümüzde yaygın bir biçimde konuşulmaktadır. Altmış yaşının üzerinde olanlar arasında Türkçe evdeki günlük konuşmaların dilidir. Erkekler İran dilini de konuşurlarken, bu kuşağın kadınlarının çoğu medyanın etkisi ve şehirli yakınları ile kurulan bağlantılar nedeniyle İran dilinin bazı sınırlı ve genellikle pasif komutlarını almalarına rağmen, tek dilli olup sadece Türkçe bilmektedirler. Yaşlı kuşağın büyüme evresinde, İran dilinin bölgedeki etkisi oldukça düşüktü. Gelişmemiş ulaşım sistemi bölgedeki şehir merkezleri ile kurulması muhtemel yakın iletişimleri engelliyordu. İlavaten, yörede devlet okulları bulunmadığından eğitim dili Türkçeydi. Çoğunlukla köylerin Türkçe konuşan mollası çocuklara Arap alfabesini ve Kuran'dan bazı ayetleri öğretirdi. Aynı zamanda, çocuklar onun sayesinde Şiî bir Müslümanın temel ahlâkî ve dinî sorumluluklarına aşina oldular. Bu suretle, okullar bile İran'ın resmî dilinin kullanımını teşvik etmemekteydi.

Otuz ile altmış yaş arasındaki kuşağın çoğunluğu iki dillidir. Bu kuşağın temsilcileri Türkçe konuşulan bir geçmiş ile büyümekte ve İran dilini yaşamlarının ilerleyen safhalarında, okulda öğrenmektedirler. Bunlar ebeveynleri, yaşlı yakınları ve komşuları ile Türkçe konuşurken, hemen hemen tamamı çocuklarıyla İran dili ile anlaşılmaktadır. Bu durum, hükümetin özel hayatı dahi içine alacak bir biçimde Türkçe kullanımını sınırlandırmaya yönelik baskılarından ziyade ebeveynlerin düşünüp taşınarak aldıkları bir kararın sonucudur. Çünkü bu kişilerin birçoğu, çocukların okuldaki derslerini takip edebilmeleri ve hayatlarında başarılı olabilmeleri için İran

diline adamakıllı hakim olmaları gerektiğini düşünmekte ve bu bağlamda Türk dili kullanımının bir dezavantaj olmasından korkmaktadır.

Dolayısıyla, otuz yaşın altındaki genç kuşakta zayıf bir Türkçe hakimiyetine sahip, tek dilli ve Farsça konuşan oldukça fazla kimseye rastlamaktayız. Ortalama olarak, anadili Türkçeyi en azından evlerinde kullanmaya bilinçli bir biçimde karar veren çok az sayıda aile mevcuttur. Bu belki de bu bölgedeki Türk nüfus arasında güçlü bir etnik ve dilsel kimliğin bulunmaması ile alakalıdır. Yazı dilinin⁵ çok uzun bir geleneğe sahip olduğu ve dahası İran Türklerinin himayesi altında, bölgesel ve bölgelerarası iletişim aracı konumuna erişen Azeri Türkçesinin Tebriz lehçesini konuşanlardan farklı olarak, Bayadistan'daki Türk nüfusu Türklüklerine ilişkin hemen hemen hiçbir farklılık sergilememektedir. Dolayısıyla, Bayadistan'ın ve komşu yörelerin yerel Türk lehçeleri sınırlı bir prestije sahiptir.

Özellikle genç kuşak yerel lehçeyi "gerçek dil" -sözelimi bütün İran'da konuşulan ve anlaşılan Tebriz Azerî dili- olarak bile değerlendirmemektedir. Dolayısıyla ondan vazgeçmemek için neden uğraşmaya gerek duyulsun ki?

Bütün bunların sonucu olarak, temelde sadece orta ve yaşlı kuşaklar, bölgesel Türkçe biçimlerinin aşınmasına ve yerel kültürün çöküşüne kederlenmektedir. Pek çok yaşlı insan halk hikayelerinin ve yerel geleneklerin tükenmez bir kaynağıdır. Kimileri Türkçe yazılı kaynaklara ulaşabilmekte ve Azerî kitapları (özellikle Şehriyâr çok popüler) ile Köroğlu Destanı gibi eski efsanelerin ve halk şarkılarının yer aldığı kasetleri bulundurmaktadır. Birçoğu yerel halk şarkılarını –örneğin Marağ'e'deki ünlü yöresel aşık Tilim Han-toplamaktadır.

Dr. Christiane BULUT,

Mainz Üniversitesi Institute of Oriental Studies / Almanya.

Map is not defined

TAM SAYFA GÖRÜNÜMÜ

■ **Makale'yi sonuna kadar takip etmek isteyenler için:**

<https://www.altayli.net/bayadistan-irandaki-turk-kavimleri.htm>
l Taryhy makalalar